

26. Регламент С.Г.Д. // ЦДІА України у м. Львів. – Ф.359. – Оп.1. – Спр.374. – Арк.202-207.
27. Реєнт О. Павло Скоропадський / О. Реєнт. – К. : Альтернативи, 2003. – 304 с.
28. Сидоренко Н. Гетьманська преса в Європі / Н. Сидоренко // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К. : КДЛУ, 2000. – Вип.4. – С.322-330.
29. Скоропадський П. До Вождя й Державного Канцлера / П. Скоропадський // Нація в поході. – 1941. – Ч.9-10. – С.1.
30. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В.П. Трощинський. – К. : Інтел, 1994. – 260 с.

Колесник Д. В. Начальный этап Второй мировой войны в освещении гетманского журнала «Нация в походе» (1939-1941)

В статье на основе анализа публикаций периодического издания консервативно-монархического (гетманского) движения – «Нация в походе» (Берлин, 1939-1941) – рассматривается оценка событий начального этапа Второй мировой войны монархическим течением украинской эмиграции.

Ключевые слова: гетманское движение, П. Скоропадский, «Нация в походе», Третий Рейх, Вторая мировая война.

Kolisnyk D. V. The initial phase of the World War II in light of Hetman magazine «The Nation in the campaign» (1939-1941)

Assessment of events of the initial phase of World War II by monarchy group of the Ukrainian emigration, based on an analysis of the publications in periodical of the conservative-monarchist (Hetman's) movement – «Natsiya v pokhodi» (Berlin, 1939-1941), is considered in the article.

Keywords: Hetman's movement, «Natsiya v pokhodi» (Berlin, 1939-1941), P. Skoropadsky, the Third Reich, the World War II.

УДК: 04 (477.7)"18/19".3036.7

Є. С. Сидорович

ФРАНЦУЗИ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ ПІВДЕННИХ ГУБЕРНІЙ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.: ДОРЕВОЛЮЦІЙНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

В статті розглядаються основні праці відомих дореволюційних вчених, які опрацьовували тематику присутності французьких переселенців на півдні України у досліджуваний період. Автор розподілив праці істориків на чотири хронологічні періоди і характеризував особливості їх історіографії. Аналізуються також основні напрями вивчення дослідниками проблематики економічної діяльності представників іноземної нації в Новоросійському краї.

Ключові слова: французи, історіографія, гуманітарна наука, царська держава.

Російська історична наука почала формуватися як одна з гуманітарних дисциплін в ХІХ ст. З'явилася категорія науковців-істориків, які почали досліджувати розвиток та становлення своєї держави. Такі праці зумовлені особливістю внутрішньої та зовнішньої політики царської держави. Поряд з провідними проблемами всеросійської історії, у цей час виокремилися «другорядні», наприклад, іноземне втручання в становлення різних регіонів країни. Загалом, закордонна політика царської держави, яка була спрямована на нормалізацію відносин з Західною Європою, давала можливість дореволюційним вченим досліджувати певні аспекти присутності французьких переселенців на території південної України у вказаний історичний період.

Основною метою дослідження є виділення основного доробка вчених ХІХ – початку ХХ ст., що висвітлював присутність цих іноземців на півдні України. В дослідженні проводиться історіографічний аналіз, який дозволяє описати загальну картину вивчення господарської діяльності колишніх підданих короля Людовіка ХVІ у становленні Новоросійського краю.

У публікації опис виокремлених праць поділений за чотирма періодами (за правліннями монархів царської держави): 1) 1825-1855 рр.; 2) 1856-1881 рр.; 3) 1881-1894 рр.; 4) 1894-1917 рр. Основна увага приділяється дослідженням тих науковців, які розглядали економічну діяльність іноземних підданих у південно-західній частині Російської імперії.

А) **1825-1855 рр.** Період правління Миколи І, в якому історики звертають свою увагу на становлення Новоросійського краю та участь у ньому французьких переселенців. У даному дослідженні виокремлюється хронологічний принцип при аналізі цих праць. Так, вчений В. Андроссов, аналізуючи господарський розвиток Російської імперії в першій половині ХІХ ст., виділяв Таврійську губернію, яка була, на думку автора, одним з центрів виноробства. Науковець говорячи стосовно впливу французів на цю сферу економіки, виокремлював виноробне училище, яке було засновано Вільгельміном Рув'є на початку ХІХ ст. [1].

Науковець П. Кеппен, розглядаючи розвиток виробного промислу Російської імперії, виділяв окремо Кримський півострів, в якому вели торгівлю вином неогоціанти Вів'є та Латур наприкінці XVIII ст. Вони налагодили прямий комерційний шлях з Тулона до Феодосії. Також автор наголошував про діяльність комерції радника В. Рув'є в налагодженні виготовлення вина. Ним був наданий проект з налагодження виробництва цієї продукції. З цього приводу автор писав: «Не смею умолчать здесь о достопримечательном предложении Коммерции Советника Рувье (Rouvier), изъявившаго в конце 1802 года желание населить купленную им в Крыму долику Текис французскими виноградарями, которые, по примеру жителей Марселя, могли бы заниматься и рыбными ловлями, и виноделиями, и разведением оливковых дерев, коих насаждение в Провансе всегда соединено с насаждением виноградных лоз. – К сожалению мысль сия не была произведена в исполнение, Рувье же, на первый случай, споспешествовал Правительству в получении из чужих краев лоз и тонкошерстных овец...» [19, с.87].

Дослідник економічної історії В. Пельчинський аналізував розвиток зовнішньої торгівлі царської держави в першій половині XIX ст. Автор виділяв негативні наслідки для товарообігу, наприклад залізом, між Францією та Росією через чорноморський регіон в означений період. Вчений аргументує це так: «Изобилие открытия каменного угля сделанныя в Англии и во Франции, доставили удобные способы к выплавке их собственного железа. Обстоятельство сие произвело влияние неблагоприятное на распространение сбыта нашего железа, должествовавшего возвыситься до высокой степени...» [26, с.75].

Російський та український вчений, дослідник історії України, письменник і видавець А. Скальковський (став першим істориком, який систематично вивчав історію південної України), розглядаючи діяльність представників французької нації в Новоросійському краї, вказував на їх роль в економічному розвитку регіону. Найвидатнішою вона була в аграрній сфері, де відомі іноземні землевласники привносили свій внесок у сільське господарство. Вчений наводив відомості стосовно розвитку вівчарства, в якому приймали участь відомі французькі промисловці: В. Рув'є, Рено, К.Ф. Сент-Прі, Кобле та інші. А. Скальковський розглядаючи період 1796-1823 рр., вважав його періодом інтенсивного заселення переселенцями регіону. Низка зібраних архівних матеріалів використане автором для опису торгової діяльності неогоціантів. Так, він, зокрема, наводив статистичні данні стосовно економічного значення портових міст Новоросійського краю: «Из 900 кораблей, посетивших в 1803 году Черное море, более 500 кинуло якорь в Одесском порту, остальные пошли в Херсон, Феодосию и Таганрог. 320 тыс. четвертей пшеницы было отправлено за море, чрез Одесский рынок. Монарх, видя столь быстрое развитие торговли, желал, чтобы и ввоз заграничных товаров был столь же удачен, а потому и повелел: «в вьшшее ободрение торговли в портах Черноморских и Азовских, уменьшить пошлины $\frac{1}{4}$ долею против других портов» [32, с.54]. В наступній праці вище згадуваний вчений виокремлював імена відомих французів, які були членами місцевих господарських державних установ. Автор наголошує також про їх вплив на економічну сторону життя півдня України, займаючи посади в Товаристві Сільського господарства Південної Росії. Історик писав: «Учрежденное с 1830 года в Одессе Общество Сельского Хозяйства Южной России, под председательством графа Воронцова, много способствует развитию... отраслей Новороссийского хозяйства и наградами...некоторых членов Общества: ... Рено и др...» [29, с.19].

В іншій праці А. Скальковський, аналізуючи місцеві архівні документи (фонди магістратські, градоначальника, генерал-губернатора, херсонський кріпосний, архів Чорноморського гідрографічного депо та Вознесенський архів) та згадки французьких комерсантів (наприклад, К. Сікарда), надає інформацію стосовно комерційної навігації чорноморського регіону з Середземномор'ям Франції. Автор виокремлює діяльність Сент-Жозефа Антуана, Карла Сікарда, Вільгельміна Рув'є, Карла Сент-Прі, Карла Десмета, Карла Пот'є та інших. Окремо виділяє початок діяльності неогоціанта Фур'є, якому було надано можливість вести торгові операції в Одесі. З цього приводу науковець цитував письмо імператора Олександра I: «Дошло до меня прошение неогоцианта Фурье, известного по торговым делам в Тулоне, Неаполе и Палермо, о дозволении ему учредить, купно с ливорнским банкиром Жомом, в городе Одессе коммерческий дом с положением в оном от 200 до 300 тыс. ливров. Призывая таковое установление полезным и находя в том существенныя полезным и находя в том существенныя для торговом выгоды, соизволяю на произведение онаго в действие, и в следствие того, повелеваю: когда прибудетъ в Одессу означенный неогоциант Фурье или поверенный от их компаний, в устройении предпринятаго ими заведения оказывать им возможное пособие...» [30, с.98].

В наступному нарбітку цього історика, вказана діяльність французів в будівничій сфері, а саме в створенні кораблів на «Міській верфі» в Херсоні. Автор писав: «В 1797 году (в Херсоне) на речке Кошевой, устроилось так называемая «Городская Верфь», и в следующем 1798 году два мореходных судна были построены и оснащены здесь... Руководителем их в этом были частью французы привезенные г. Антуаном из Марселя...» [31, с.4]. Таким чином, історик А. Скальковський привніс

значний внесок в дослідження проблематики присутності французьких переселенців на території Новоросійського краю наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.

Керівник міського музею старожитностей та завідуючий музею Одеського товариства історії та старожитностей Н. Мурзакевич, аналізуючи економічний розвиток Новоросійського краю в 1820-1846 рр., наводить відомості щодо відомого французького ботаніка К. Десмета. Автор наголошував стосовно впливу цього спеціалісту на розвиток садів міста Одеси. Науковець писав: «Прибыв в Одессу, Десмет нашел, что все растительное царство, украшавшее тогда собою этот город, не восходило за 65 пород и видов дерев и 57 кустарников в том числе нескольких свойственных этому краю. 72 десятины загородной земли, бывшей впусе, с 1820 года стали засаживаться цветами, разнородными деревьями и кустарниками, доставленными из разных мест новороссийского края и из границы: в течение двенадцати лет управления этого трудолюбивого ботаника, сад достиг желаемого совершенства...» [23, с.71]. Російський вчений К. Арсен'єв, досліджуючи господарський розвиток Новоросійського генерал-губернаторства в першій половині XIX ст., виокремлював промислову сферу, де були задіяні французи. Автор писав, що в Херсонській губернії одним з відомих кінських заводів був у володінні аристократа Кобле [2].

Історик І. Горлов розглядав наробітки Ричкова, Гмеліна, Чихачьова, Плещеєва, Максимовича та інших. Автор також залучав іноземну літературу: Kolh, Blasius, Murchison, Humboldt. Вчений, характеризуючи економічний розвиток півдня України, виокремлює галузі господарства, в яких були задіяні французи. Він не наводить конкретних прізвищ, лише говорячи про загальний вплив цих іноземців в становленні регіону. Окремо науковець виділяє Судакське училище виноробства, яке було засновано В. Рув'є на початку XIX ст. Історик писав: «Важным местом для виноделия сделался в последнее время Крым, особенно по различным введенным улучшениям. Там уже с 1806 года существует судацкое училище виноделия, особенно же замечательно училище магарачское... По последнему тарифу пошлины с ведра 2 р.40 копеек серебром...» [11, с.171-172].

Останнім дослідником вказаного етапу є історик Н. Зуєв, який аналізує міжнародну ситуацію в Західній Європі, наводив інформацію щодо подальшої участі герцога А.Е. де Ришельє в Французькому королівстві після падіння Наполеонівської імперії, де він отримав посаду першого міністра короля Людовіка XVIII. Н. Зуєв писав: «Беспрерывная перемены министров доказывали, как непрочно утвердился Французский престол, сначала был роялист Ришелье» [15, с.305-306].

Отже, вказані вчені 1825-1855 рр. висвітлювали господарську та комерційну діяльність французьких емігрантів на півдні України. Виділені науковці започаткували створення загальної історіографічної бази для подальшого дослідження даної тематики.

Б) **1856-1881 рр.** Цей період пов'язаний з царюванням імператора Олександра II. Попередній етап дав змогу продовжити розглядати проблематику французької присутності на півдні царської держави (а саме, в Херсонській та Таврійській губерніях). Як і в попередній частині, використовуємо хронологічний принцип.

У колективній праці «Городские поселения в Российской империи» окремо розглядалася комерційна діяльність відомого французького негоціанта С.Ж. Антуана. Її автори писали щодо цього: «Рождающийся город (Херсон) обратил внимание на себя иностранцев: марсельский торговец Антуан получил от Потемкина разрешение проводить торг через Черное море к Херсону. Антуан открыл свою контору в Херсоне в 1782 году...». В цій публікації також аналізувалися нормативні документи ПСЗРИ, за допомогою яких дослідник просліджував за юридичною стороною діяльності іноземних торговців: «Иностранцам, желающим торговать в Одессе, предоставлены льготы от платежа податей и гильдейских повинностей, хотя бы они и не вступали в подданство России... Дарованы городу и порту Одессы права и свобода торговли, присвоенныя порто-франко...» [12, с.10,163,174].

Дослідник, спеціаліст з історії Франції А. Рохау розглядав основні етапи зовнішньої політики королівства в першій половині XIX століття. Вчений характеризував загальну міжнародну ситуацію, яка склалася між обома урядами [27]. Російський історик М. Богданович, акцентуючи свою увагу на дослідженні дипломатичних відносин між царською державою та республіканською Францією, виокремлював основні причини погіршення комерційних відносин між обома державами на початку XIX ст. Автор писав, що одною з передових причин було те, що російська влада не визнавав уряд Наполеона легітимним органом державної влади в країні [8].

Російський дослідник І. Кактаров, аналізуючи економічне положення Новоросійського краю в виділений період, наводить відомості стосовно діяльності Кримської компанії, яку започаткували французи в Таврійській губернії. Автор лише говорить про існування цієї установи [16].

Отже, праці розглянутого періоду розширили історіографічну та джерельну базу дослідження. Були залучені нові документи (нормативні акти, офіційна кореспонденція), що конкретизувала економічну діяльність французів у південній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.

В) **1881-1894 рр.** Цей етап – правління Олександра III – в міжнародній історії Російської імперії позначався зближенням царської держави з країнами Західної Європи, в тому числі і з Францією. Це

дозволило російським вченим далі розширити джерельну базу даної тематики. Так, російський дослідник І.С. Бліох, аналізуючи економічний розвиток Російської імперії в період правління Павла I, наголошував щодо негативного відношення царського уряду до ведення комерційної співпраці з Францією, але на початку XIX ст. ситуація починає змінюватися. Автор, цитуючи нормативні документи царської держави, стосовно цього писав: «Враждебное отношение Павла I к французской революции выразилось в нескольких указах, именно: 3 мая вопрещено было фабрикантам делать трехцветные ленты, а купцам торговать оными; 17 июня последовало распоряжение об арестовании французских товаров, находящихся на кораблях... 8 февраля именным указом сенату торговля сношения с Францией были вновь разрешены...» [7, с.56-58]. Російський вчений В. Уляницький, аналізуючи Архів Воронцова, праці Соловьева, Hammer, Flassan, Vergennes, окремо виділяв позитивне значення Кючук-Кайнарджирської мирної угоди в налагодженні торгових відносин з західноєвропейськими країнами, в тому числі і з Францією в другій половині XVIII ст. Автор писав: «Таким образом, несмотря на все прочие выгоды Кучук-Кайнарджийского трактата, Россия добилась в нем... принятии Портою ..., торгового судоходства в Черном море и из Черного в Средиземное и обратно...» [34, с.469-470]. Російський історик А. Орлов, описуючи історію Одеси в період 1794-1803 року, згадує деякі прізвища французьких емігрантів: граф де-Витт, герцог де Рішельє та інші. Науковець не характеризує їх діяльність, лише згадує про цих іноземців [24].

Доктор історичних наук, член Державної ради Академії наук Д. Багалій, характеризує колонізаційну політику російського уряду на півдні України, виголошував про перебування на цій території Сент-Жозефа Антуана, Вільгельміна Рув'є та А.Е. де Рішельє. Автор також говорив стосовно малонаселеності Новоросійського краю французькими переселенцями [4].

Яскравим прикладом вченого дореволюційної історіографії, який розглядав міжнародні стосунки між Росією та Францією у XVIII ст. був приват-доцент Московського університету П.В. Безобразов. Він, аналізуючи листування та офіційну кореспонденцію офіційних осіб уряду царської держави, висвітлив деякі причини та хід проходження цих відносин, що дало змогу конкретизувати двостороннє співробітництво обох держав. Науковець відводив провідне місце в налагодженні цих стосунків послу в Росії графу Л.Ф. де Сегюру, який намагався створити сприятливі умови для поліпшення, зокрема, торгових відносин між обома країнами. Автор свідчить, що цей француз, користуючись своїм положенням, як свідчив автор, досяг свого: «Пользуясь своей дружбой с Потемкиным, Сегюр подал ему записку, что следует установить прямую торговлю между французскими портами на Средиземном море и русскими на Черном. Франция будет вывозить из южной России лен, солонину, кожи, сало, воск, селитру. Как только будет заключен торговый договор, который поставит Францию на одну ногу с Англией, торговля с Россией оживиться и во Франции увеличится потребление русских товаров, которые тогда станут дешевле, потому что не будут проходить через третьи руки; ...договор был подписан 31 декабря 1786 года, а ратифицирован 3 апреля 1787 года» [6, с.339,341].

Науковець Д. Менделєєв, досліджуючи промислові об'єкти Російської імперії, виокремлював лише присутність французів на деяких підприємствах Новоросії (не наводячи конкретних даних і цифр) [21].

Російські вчені П. Орлов і С. Будагов, розподіляючи різні підприємства в Новоросійському краї в першій половині XIX ст., виділяють підприємства О.Л. Дрона (керівника установи з виготовлення корсетів), Н.Ф. Перрімонд (вовномийка) і Е.Б. Бажоле (підприємство з фарбування речей). Автори надають відомості стовно кількості робітників на цих підприємствах та річний дохід кожного [25]. Наступний історик П. Татарінов лише виділяв окремо регіон Судаку, який славився великою кількістю виноградників, які розводили французькі емігранти. Автор не виділяє окремо прізвищ цих землевласників [33].

Отже, науковці вказаного етапу, оновлюючи та доповнюючи історіографію тематики, створюють об'єднуючу картину проникнення французів на територію Новоросійського краю.

Г) **1894-1917 рр.** Останній з виокремлених в дослідженні періодів припадає на правління імператора Миколи II, за часів якого був остаточно укладений російсько-французький союзний договір. Це певною мірою вплинуло на розвиток досліджень щодо присутності іноземних переселенців у Російській імперії. У ньому був зацікавлений царський уряд, тому даний етап характеризується чисельними публікаціями з вказаної проблеми.

Внук засновника Одеси А. Де-Рібас, який залишив серію нарисів, аналізуючи історію дореволюційної Одеси, навіть низку прізвищ французьких переселенців. Вони приймали активну участь у промисловому розвитку цього міста (директор заводу по створенню стеаринових свічок Пісантьє, керівник підприємства миловаріння Лобер та інші). Автор, зокрема, наголошував: «Вообще следует заметить, что французы в истории Одессы появились как первые инициаторы разного рода предприятий, были как-бы первые учителя в разных отраслях промышленности. Очень часто опыт их для них много не приносил никакой выгоды, послужил другим примером для подражания, и ошибки первых предпринимателей от их повторения. В истории одесской торговли французы играли второстепенную роль» [14, с.387-388]. Російський вчений С. Гублішамбаров, розглядаючи

промисловий розвиток південної України та торгіві відносини царської Росії з західноєвропейськими державами, виокремлює варіативність товарів, якими були задіяні в товарообігу в Новоросійському краї. Вчений, наприклад, виділяв: «Даже две такие крупные географические единицы континентальной Европы, как Франция ..., прежде свободно продольствоваше себя собственным хлебом и даже отпускавшие его другим, мало-по-малу начинают нуждаться в привозном хлебе...» [13, с.62].

Видатний історик, професор Ш. Сеньобос (на його книжках виховувалися цілі покоління європейців) розглядав взаємовідносини між західними країнами та Росією на Віденському конгресі. Автор зробив висновок про те, що зближення правителя правитель царської держави та короля Франції в майбутньому позитивно відобразиться на їх співпраці [28]. Вчений Н. Кареев продовжував аналіз взаємовідносини між обома державами на Віденському конгресі [17]. Зокрема він конкретизував вплив реставрації Бурбонів на долю французьких емігрантів, що перебували в Російській імперії, в тому числі і в Новоросійському краї: «Во-первых, здесь в 1814 году, благодаря реставрации Бурбонов и возвращению эмигрантов...» [18, с.372]. Історик Д. Міллер, аналізуючи переселенську політику Новоросійського генерал-губернатора, князя Г.О. Потьомкіна в другій половині XVIII ст., надавав інформацію стосовно діяльності іноземних купців в місті Херсоні. Автор не надавав конкретних даних і прізвищ неогоціантів, говорячи лише: «Из других иностранцев, осевших в Новороссии, следует упомянуть... французов... впрочем, было очень немного...» [22, с.39].

Вчений, член Російської академії М. Бантиш-Каменський, аналізуючи зовнішню політику царської держави наприкінці XVIII ст., виокремлював діяльність французького посла в Санкт-Петербурзі графа Л.Ф. де Сегюра в налагодженні комерційних відносин між обома державами. Окремо виділяв автор підписання торгового трактату 1787 року: «1786. декабрь 31-го заключенный в С-Петербурге между российским и французским двором договор дружбы, торговли и мореплавания на 12 лет в 47 статьях, за подписанием с российской стороны вице-канцлера графа Остермана, графа Александра Воронцова, графа Александра Безбородка и Аркадия Маркова; с французской стороны же полномочного министра графа Сегюра. Договор сей ратифицирован с российской стороны в Киеве 3 апреля 1787 года...» [5, с.113].

Вчений Г. Афанасьєв, акцентуючи свою увагу на розвитку хлібної торгівлі Франції наприкінці XVIII ст., виділяв основні причини закупки цієї продукції в чорноморському регіоні: «В 1784 года была засуха в средней Франции...» [3, с.421]. Автор звертає увагу також на погіршення комерційної співпраці обох держав, аргументуючи це створенням перепон з боку революційного уряду [3, с.421].

Історик Н. Лендер, описуючи південний регіон Російської імперії XIX ст., звертав свою увагу на діяльність герцога А.Е. де Ришельє, який на посаді Новоросійського генерал-губернатора був ініціатором створення деяких будівель міста Одеси. Автор писав: «Важным историческим памятником молодой Одессы является Одесский кафедральный собор. Этот собор построен в первоначальном миниатюрном виде архитектором Фраполи, при герцоге де Ришелье в 1809 году...» [20, с.32].

Російський вчений, історик і перекладач В. Водовозов, на відміну від інших дослідників цього історіографічного періоду щодо присутності французів в Новоросії, висвітлює комерційну складову їх економічної діяльності. Автор навів статистичні данні стосовно зовнішньої південної торгівлі: «Обращено особенное внимание на Черноморскую торговлю, где сначала для французских, а потом и других иностранных товаров на $\frac{1}{4}$ сбавлены пошлины. Рыбье клей, поташ, смольчуг, которые прежде продавались от казны, постепенно стали предметами вольного торга» [9, с.485]. Історик Є. Шумігорський, характеризуючи внутрішню політику імператора Павла I наприкінці XVIII ст. надавав відомості стосовно негативного ставлення царського уряду до революційних подій у Франції. Автор, аналізуючи нормативні акти Російської імперії, писав стовно заборони в'їзду на південь України французів з квітня 1798 року. Він наголошував: «Еще в апреле 1798 рога был запрещен французам въезде в Россию, а вслед затем и всех прочих иностранцев повелено впускать в Росии не иначе, как с особаго на каждый отдельный случай высочайшаго разрешения...» [35, с.160].

У працях вченого П. фон Генриха конкретизовано встановлення міжнародних відносин між Росією та Францією після падіння Наполеонівської імперії. Зокрема, він наголошував, що призвело до інтенсифікації економічного впливу французів на розвиток південних губерній та відновлення торгових відносин обох держав через чорноморські порти [10].

Історики останнього з описаних періодів, висвітлюють діяльність відомих французьких емігрантів і комерційне співробітництво двох країн через порти південних губерній України.

Отже, в дореволюційній історіографії, в достатньому обсязі присутня інформація про перебування та економічну діяльність колишніх королівських підданих. Праці дорадянського періоду дозволили скласти загальну картину заселення Новоросійського краю представниками французької нації. Окремо охарактеризований науковцями товарообіг між Західною Європою та Росією, зокрема, Францією. Вчені цього періоду приділяли також значну увагу висвітленню прогресивного впливу іноземних переселенців на становлення південних губерній України наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.

Джерела та література

1. Андроссов В. Хозяйственная статистика России / В. Андроссов. – М. : Типография С. Селивановского, 1827. – 302 с.
2. Арсеньев К. Статистические очерки России / К. Арсеньев. – СПб : Типография Императорской академии наук, 1848. – 503 с.
3. Афанасьев Г.Е. Условия хлебной торговли во Франции в XVIII веке / Г.Е. Афанасьев. – Одесса : Типография-литография В. Кирхнера, 1892. – 545 с.
4. Багалий Д.И. Колонизация новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. Исторический этюд / Д.И. Багалий. – К. : Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1889. – 120 с.
5. Бантыш-Каменский Н.Н. Обзор внешних сношений России (по 1800 годы) / Н.Н. Бантыш-Каменский. – Ч.4. – М. : Типография Р. Лисснера и А. Решеля, 1902. – 463 с.
6. Безобразов П.В. О сношениях России с Францией / П.В. Безобразов. – М. : Университетская типография, Страстной бульвар, 1892. – 470 с.
7. Блюх И.С. Финансы России XIX столетия / И.С. Блюх. – Т.1. – СПб : Типография М.М. Стасюлевича, 1882. – 300 с.
8. Богданович М.И. История царствования императора Александра I и Россия в его время / М.И. Богданович. – Т.1. – СПб : Типография Ф. Сущинского, 1869. – 446 с.
9. Водовозов В.И. Очерки из русской истории XVIII века / В.И. Водовозов. – СПб : Типография М.М. Стасюлевича, 1904. – 537 с.
10. Генрих фон П. Очерки политической истории. Европа XIX ст. 1815-1870 гг. / Генрих фон П. – СПб. : т-ва «Книговед» Екатеринославский канал, 1914. – 342 с.
11. Горлов И. Обзорение экономической статистики России / И. Горлов. – СПб : Типография Императорской академии наук, 1849. – 345 с.
12. Городские поселения в Российской империи. – Т.5. – Ч.2. – СПб : Типография Вульфа, 1865. – 530 с.
13. Гулишамбаров С. Итоги торговли и промышленности России в царствование императора Николая I. 1825-1855 гг. / Гулишамбаров С. – СПб. : Типография В. Киршбаума, 1896. – 74 с.
14. Де-Рибас А.М. Из прошлого Одессы. Сборник статей / Де-Рибас А.М. – Одесса : Типография Л. Кихнера, 1894. – 399 с.
15. Зуев Н. Всеобщая история / Н. Зуев. – Ч.3. Новая история. – СПб. : Типография И. Глазунова, 1854. – 415 с.
16. Кактаров И. Экономическое положение Новороссийского края и Войска Донского / И. Кактаров. – СПб. : Типография товарищества «Общественная польза», 1880. – 12 с.
17. Кареев Н. История Западной Европы / Н. Кареев. – Т.3. Новое время (XVIII век). – СПб. : Типография М.М. Стасюлевича, 1908. – 642 с.
18. Кареев Н. История Западной Европы / Н. Кареев. – Т.4. Новое время (первая треть XIX века). – СПб. : Типография М.М. Стасюлевича, 1901. – 645 с.
19. Кеппен П. О виноделии и винной торговле в России / Кеппен П. – СПб : Типография К. Крайя, 1832. – 300 с.
20. Лендер Н. Черное море и Кавказ. Очерки южного моря и юга России / Н. Лендер. – СПб : Издание А.С. Суворина, 1904. – 352 с.
21. Менделеев Д.И. Фабрично-заводская промышленность и торговля России / Д.И. Менделеев. – СПб : Типография, 1893. – 357 с.
22. Миллер Д.П. Заседание Новороссийского края и Потемкин / Д.П. Миллер. – Харьков : Паровая Типо-Литография М. Зильберберга, 1901. – 46 с.
23. Мурзакевич Н. Очерки успехов Новороссийского края и Бессарабии в истекшее двадцатипятилетие, т.е. с 1820 по 1846 год / Н. Мурзакевич. – Одесса, 1846. – 90 с.
24. Орлов А. Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 год / Орлов А. – Одесса : Типография А. Шульце, 1885. – 144 с.
25. Орлов П.А., Будагов С.Р. Указатель фабрик и заводов Европейской России / П.А. Орлов, С.Р. Будагов. – СПб : Типография В. Киршбаума, 1894. – 827 с.
26. Пельчинский В. Состояние промышленных сил России до 1832 года / В. Пельчинский. – СПб : Типография Императорской академии наук, 1833. – 112 с.
27. Рохау А.Л. История Франции / А.Л. Рохау. – Ч.1. – СПб. : Типография О.И. Бакста, 1866. – 440 с.
28. Сеньобос Ш. Политическая история современной Европы / Ш. Сеньобос. – Т.1. – СПб. : Типография Е.А. Евдокимова, 1898. – 355 с.
29. Скальковский А. Опыт о торговых и промышленных силах Одессы / А. Скальковский. – Одесса : Городская типография, 1839. – 88 с.
30. Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы (1793-1823) / А. Скальковский. – Одесса, 1837. – 297 с.
31. Скальковский А.А. Торговая промышленность в Новороссийском крае / А.А. Скальковский. – Одесса, 1851. – 38 с.
32. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1730-1823 гг. / А. Скальковский. – Ч.2. 1796-1823 гг. – Одесса : Городская типография, 1838. – 349 с.
33. Татаринов П. Очерк Таврической губернии в историко-географическом отношении / П. Татаринов. – Симферополь : Типография Спиро, 1894. – 96 с.
34. Уляницкий В. Дарданеллы, Босфор и Черное море в XVIII веке / В. Уляницкий. – М. : Типография А. Гарцула, 1883. – 721 с.
35. Шумигорский Е.С. Император Павел I. Жизнь и царствование / Е.С. Шумигорский. – СПб : Типография В.Д. Смирнов, 1907. – 264 с.

Сидорович Е. С. Французы в экономическом развитии южных губерний Украины в конце XVIII – в первой половине XIX ст.: дореволюционная историография вопроса

В статье рассматриваются основные работы известных дореволюционных ученых, которые затрагивали тематику присутствия французских переселенцев на юге Украины в исследуемый период. Автор разделял работы историков на шесть хронологических периодов и характеризовал особенности каждого из этих этапов. Анализируется так же основные направления изучения исследователями проблематики экономической деятельности представителей иностранной нации в Новороссийском крае.

Ключевые слова: французы, историография, гуманитарная наука, царское государство.

Sidorovich E. S. Frenchmen in the economic development of provinces of Southern Ukraine in the late 18th – in the first half of the 19th centuries: pre-revolutionary historiography of the question

In the article there is considered the main researches of the famous pre-revolutionary scholars, who touched the subject area of the presence of the French migrants on the south of Ukraine under consideration period. The author divided the researches of the historians in the four chronological periods and defined the peculiarity of each stage.

Keywords: frenchmen, historiography, humanities, tsar's state.

УДК: 339.54(377)

О. В. Морозов

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ МИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (XVIII – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

В статті аналізується джерельний комплекс, який розкриває процес формування та реалізації російської митної політики та митного регулювання на території українських губерній. А також запропонована авторська класифікація архівних документів, які дозволяють зрозуміти митні процеси у XVIII – на початку ХХ ст.

Ключові слова: історичне джерело, державний архів, масове джерело, митна статистика, торговельна статистика, методологія джерелознавства.

Вивчення історії створення, структури, функцій та особливостей діяльності митних установ Російської імперії на території України в XVIII – XIX ст. потребує проведення ґрунтовного аналізу джерельного комплексу та формування комплексів митних діловодних документів. На жаль, джерелам з діяльності митних установ дослідниками приділялося недостатньо уваги, а тому на сьогодні досліджень з даного питання практично немає, за виключенням архівних каталогів М. Кайданова [8], роботи І. Шульги [24] і сучасних досліджень Ю. Головка [3]. Архіви митних установ згадуються дуже рідко і виключно у зв'язку з історією зовнішньої торгівлі, оскільки документи митниць використовувалися як джерело інформації або для укладання вторинних документів (звітів щодо стану торгівлі).

Такий стан досліджень вказаної проблематики робить актуальним дослідження джерельного комплексу, який би сприяв формуванню окремого наукового напрямку з вивчення історії митних відносин в Україні.

Мета статті полягає у визначенні, вивченні, характеристиці та класифікації джерел, і в першу чергу архівних, які дозволяють реконструювати історію діяльності митних установ на території України в імперський період.

Важливе місце в теоретичному та практичному розумінні посідає класифікація історичних джерел, тобто поділ усієї їх багатоманітної сукупності на групи за певною ознакою. Вона дає можливість виробити й успішно застосувати спільні для джерел кожної групи методи й прийоми дослідження.

Враховуючи специфіку нашого дослідження буде обрана видова класифікація, в основу якої покладена функція впливу джерела на різні сфери суспільних відносин. Видова класифікація надає можливість виявити і простежити також еволюцію джерел.

Таким чином, джерельна база дослідження це різноманітні архівні та опубліковані джерела. У загальному масиві документальних джерел слід розрізнити регламентовану й реальну джерельну базу. Під регламентованою слід розуміти документи, поява яких визначалась настановами вищих органів державної влади. У той же час до реальної джерельної бази можемо зарахувати документи, що з'явилися згідно з додатковими вимогами вищих органів влади; документація, поява якої стала наслідком економічних потреб населення українських земель у різні історичні часи.[1]

Для вивчення процесів в Україні, пов'язаних з історією митних відносин, залучаються переважно письмові джерела – опубліковані та неопубліковані. Опубліковані джерела за принципом їх походження та цільового призначення доцільно розділити на такі групи: 1) публічно-правові (актові, які